

BELGESEL SİNEMA

2009-2010

Ötekinin, Berikinin, Bizim, Hepimizin Belgeseli:

ETNOGRAFIK BELGESEL FİLM

Özlem Karasu (Arda)

BSB Sinema Eseri Sahipleri Meslek Birliği

Association of Documentary Filmmakers in Turkey

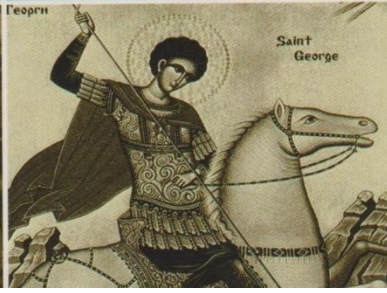
BELGESEL SINEMA

2009-2010

İKİ DİL
BİR BAVUL

Türk öğretmenin Kürt köyündeki bir yılı

seyretmemiz, seyrettirmemiz
gerekten bir film
Sinemamıza tazeler ki

Геоργий

Saint
George

Belgesel Sinema 2009 - 2010

Yayın Yönetmeni
Hakan Aytekin

Yayın Yönetmeni Yardımcısı ve
Yazar Koordinasyonu
Ümit Topaloğlu

Kitap Tasarımı
Hakan Aytekin

Kapak Tasarımı
Hakan Aytekin

Düzeltilme
Nevzat Caneri

Belgesel Sinema 2009-2010
ISBN: 978-9944-0060-2-6

Birinci Basım
Ocak / 2011

Baskı ve Cilt
Golden Medya
Matbaacılar Sitesi, 1. Cadde No: 88
34204 Bağcılar - İstanbul
Tel: (212) 629 00 24

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Sinema ve Telif Hakları Genel Müdürlüğü'nün
katkılarıyla...

BSB Sinema Eseri Sahipleri Meslek Birliği Yönetim Kurulu
Semra Güzel Korver (Başkan),
Hakan Aytekin, Kemal Öner,
Mustafa Temiztaş, Ümit Topaloğlu, Ender Yeşildağ

İstiklal Caddesi, Erol Dernek Sokak, No: 6, Kat: 4
34433 Beyoğlu - İSTANBUL
e-posta: mektup@bsb.org.tr
Telefon: (+90) 212 245 90 96 Faks: (+90) 212 245 89 58
www.bsb.org.tr

**Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım ve akademik amaçlı alıntılar dışında
yazarın ve yayıncının yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz.**

© BSB

Belgesel Sinema
2009 - 2010

“yarına ne kaldı?”

içindekiler

Editörden: "Kitapsız" Kalmadık!	9
Sel gider kum kalır...	11
12. ULUSLARARASI İSTANBUL 1001 BELGESEL FİLM FESTİVALİ 9. BELGESEL SİNEMA KONFERANSI	
"BİR SANAT FORMU OLARAK BELGESEL SİNEMA" 9. Uluslararası Belgesel Sinema Konferansı Bildirileri:	21
ADAM, Ozan; <i>Belgesel Sinema ve Sanatsal, Deneysel Sinema</i>	23
ÇİFTÇİ, Ayça; <i>Belgesel-Kurmaca Sınırında: Sıradan Olanın Öyküleri</i>	27
DEMOĞLU, Elif; <i>Kültür Endüstrisi ve Gerçeğin Sinemada Yön Değiştirmesi: Sahte Belgesel</i>	37
ELMACI, Tuğba; <i>Belgeselde Çoğalan İmge, Buharlaşan Anlam</i>	41
MATARA, Birsal; <i>"Belgesel Film"de Anlam Üretimi ve Gerçeklik Üzerine</i>	51
ÖZÇINAR, Meral; <i>Belgesel Sinemanın Ontolojik Kökeni ve Yarattığı Gerçeklik İmgesi Üzerine Bir Tartışma</i>	55
ÖZGEN, Hasan; <i>Belgesel Sinema Hangi Sınıfın Sanatıdır?</i>	63
Serbest kürsü	75
AYÇA, Engin; <i>Tartışalım Derim</i>	76
AYTEKİN, Hakan; <i>Belgesel Sinemamıza "Milat" Seçmek</i>	78
KARASU, Özlem; <i>Ötekinin, Berikinin, Bizim, Hepimizin Belgeseli: Etnografik Film</i>	84
KORVER, Semra Güzel; <i>Kültürlerarası Diyalog ve Belgesel Sinema</i>	90
KUTAY, Uğur; <i>Yeni Gerçekçilik ve Belgesel Sinema</i>	95
ÖZTÜRK, Gülçin Çakıcı; <i>Suha Arın Belgesellerinin Toplumsal Belleğe Katkısı</i>	114
TANRIÖVER, Hülya Uğur; <i>Türkiye'de Televizyon Dizilerinin Belgesel Özellikleri</i>	120
TAŞKENT, Ayşegül Selenga; <i>Gerçek Ne Kadar Gerçek?</i>	134
TÜRK, Sezgin; <i>Kadın Olmak, Belgeselci Olmak</i>	142

<i>Hukuk işleri</i>	147
● ALTAŞ, Ümit; <i>Fikri "Mülkiyet"</i>	148
● ÇÖLGEÇEN, Berrin Avcı; <i>Türkiye'de Kültür ve Sanat Sponsorluğunun Yasal Boyutu</i>	156
● GÜN, Burhan; <i>RTÜK Nedir?</i>	170
● KUŞKONMAZ, Sabri; <i>Belgeselcinin Hukuk Yolculuğu</i>	176
● SENYÜCEL, Kerime; <i>"Adil Kullanım" "Fair Use" / Belgesellerde İfade Özgürlüğü Üzerine</i>	184
<i>Deneyim Konuşuyor</i>	187
● AKÇA, Tülay; <i>Bir Belgeselcinin İç Konuşmaları</i>	188
● GÜVEZNE, Mustafa Savaş; <i>İnadın, Şansın ve "Söz"ün Tanıklığında Bir Belgeselin Yapım Öyküsü</i>	190
● SCHAEFER, Dirk; <i>Tamam! Bitti! Son! Kurguda Son Aşamaya Gelmenin İmkansızlığı Üzerine</i>	198
● SEVGİNER, Pınar; <i>Belgesel... Belgesel'im... Belgesel'in...</i>	202
● SONER, Ahmet; <i>Beş Yıllık Serüven: Köy Enstitüleri Günlüğü</i>	205
<i>Ah Bülent Ah!</i>	217
● ARINLI, Şehbal Şenyurt - GÜLSEN, Cahit; <i>Bülent Arınlı / Yaşamına Dair Birkaç Not: NON FVI , FVI , NON SVM , NON CVRO</i>	219
● ASLANKARA, M. Sadık; <i>Bülent Arınlı Belgesel Sinema Okulu</i>	223
● ALPTEKİN, Kemal; <i>Sevgili Komşum</i>	227
● ÇATALPINAR, Tanar; <i>Notlar</i>	228
● DÜNDAR, Can; <i>Belgeselcinin Ölümü</i>	229
● KORVER, Semra Güzel; <i>Bülent Arınlı Anısına</i>	230
● OCAK, Ersan; <i>Bülent Abi</i>	232
● ÖZGEN, Hasan; <i>Bülent Usta</i>	235
● SELEK, Yüksel; <i>Bülent Usta'nın Son Kurgusu</i>	236
● SÜTLAŞ, Mustafa; <i>Yarına Ne Kaldı?</i>	237

Ötekinin, Berikinin, Bizim, Hepimizin Belgeseli: ETNOGRAFIK BELGESEL FİLM

 Özlem Karasu

Belgesel film, yapısı ve işlevi gereği varolanı, gerçeklikleri kayıt altına almakta; toplumsal bağlamda, toplumların bugününü kaydederek dününe ışık tutup, bu ışığı yarınlara da göndermiş olmaktadır. Belgesel film, toplumların hafızasıdır; içinde dün, bugün ve yarın barınmaktadır. Bu zamansal düzlemde, etnografik filmin kültürün aktarılmasında önemli bir yeri vardır.

“Etnografik film, etnografya artı filminden daha fazla şey ifade etmektedir.”

Heider

Karl Heider'e göre uzun süreli gözlem, detaylı analiz ve bağlam içinde değerlendirilen tüm kültür öğelerinin sunumu etnografik anlayışı barındırır. Heider'in 1976 yılındaki etnografik film tanımı kültür aktarımını gerçekleştiren etnografik belgesel için kısa ve öz bir tanımlamadır: “Etnografik film, etnografik anlayışı yansıtan filmidir. Etnografik film, etnografya artı filminden çok daha fazla şey ifade etmektedir.”¹

Tarihsel olarak bakıldığında, “Etnografik filmin tarihçesi, sinematografinin kendi tarihçesinin bir parçasıdır; hatta daha fazla, özellikle belgeselin ve kurgusal olmayanın tarihçesidir. Filmle beraber etnografya, 19. yüzyılda birlikte doğdu ve 1920'lerde kendi olgunluklarına eriştiler. Ancak 1960'lara kadar etnografya ve film arasında, sistematik olarak etkili bir işbirliği gelişmedi. Önceki kabuller, film ve etnografya üzerinde bir parça etkiliydi. Bu duruma rağmen, sonralarda Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Avustralya ve daha az derecede olmakla beraber İngiltere-

¹ Heider, Karl G.; *Ethnographic Film, The United States of America, University of Texas Press, 1976, s.6.*

 1981'de, Erzurum'da doğdu. İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo-TV-Sinema Bölümü'nü 2004'te, İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, İngilizce Öğretmenliği Bölümü'nü ise 2005'te tamamladı. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo TV Sinema Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladı. 2006 yılında Van'ın İran sınırındaki bir köyüne İngilizce öğretmeni olarak atandı. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı'ndaki yüksek lisans'ından Türkiye'de ilk kez çalışılan bir konudaki teziyle mezun oldu. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı'nda doktora yapmaktadır. İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon Sinema Bölümü'nde araştırma görevlisidir.

re'de gelişmeler meydana geldi. Katı akademik antropoloji ve başarılı film endüstrisine sahip olan Japonya, Hindistan ve İsveç gibi ülkeler, etnografik filme önemli katkılarda bulunmadılar. *Encyclopaedia Cinematographica*'nın arşivine sahip olmanın verdiği cesarete rağmen Almanya bile bu gelişmeye büyük katkı koymadı. Her nasılsa, biz etnografik filmin ilk kırk yıl boyunca, büyük katkıların film endüstrisinin ya da az çok antropolojinin dışında olanlar tarafından yapıldığını görüyoruz.”²

Antropoloji alanındaki önemli isimlerden olan Jay Ruby, etnografik filmi tanımlayan bir manifesto yayınlamıştır. Bu manifestoda öncelikli olarak antropolojik bakış açısı mevcuttur. Jay Ruby'e göre etnografik film antropolojinin amaçlarına hizmet edebilecek sanatsal bir eylemdir: “Etnografik filmler, aslında etnografik bilgiyi resimleme yoluyla ileten filmler değildir. Antropoloji hakkında çok az bilgiye sahip ya da hiçbir bilgileri olmayan profesyonel film yönetmenleri tarafından ya da düşünmeden belgesel gerçekçiliğin diktelerini takip eden antropologlar tarafından yapılırlar. Antropolojinin amaçlarını ilerletecek bir sinemanın var olabilmesi için, aşağıdakiler gerçekleşmelidir:

1. ES (Etnografik Sinema) akademik olarak eğitim almış ya da akademik olarak çalışan sosyokültürel antropologların işi olmalıdır. ES sadece düzenli olarak profesyonelce akademik söyleme dahil eğitilmiş etnografiklerin yaptığı etnografik araştırmaların bir sonucu olabilir. ES antropolog, entelektüel ve araştırmacı olarak çalışmaların bir uzantısı olmalıdır.
2. ES açık bir biçimde anti-realist, anti-pozitivist olmalı, belgesel gerçekçiliğin kurallarından ayrılmalı ve tüm sinema formlarından yararlanabilmelidir kurmaca olan ya da olmayan.
3. ES çoksesselik gibi tekniklerle görüntülenmiş olanların aracılığını arttırmaya çabalamalı ve yapımının otoritesini merkezden uzaklaştırmayı denerken yazarlığın ahlaki ağırlığını da kabullenmelidir.
4. ES antropolojik dışavurumun bir ifadesi olarak görsel medyanın sınırlarını keşfetmelidir.
5. ES eğer başarabilirse, ilk olarak seyircilerinin aklını karıştıracaktır. Bu nedenle filmi yapanların farkında olmaları ve izleyicilere yardım etmeleri çok önemlidir.
6. ES'nin, eğer ticari dünyanın kısıtlamalarından kaçması gerekiyorsa, yapım ve dağıtım için alçak gönüllü yapım değerleri, ufak bütçeleri ve düşük maliyetleri olmalıdır.

² Heider, a.g.e., 16.

7. ES, bu nedenle, ekonomik bir potansiyele sahip değildir. Onun ürünlerinden kimse hayatını kazanamaz. Akademik bilgiyle iletişim kurmak isteyen araştırmacının bir eylemidir.
8. ES kamu ve devlet televizyonlarının, popüler bir biçimde erişilebilir ürünleri kabul eden ajansların ve gelir getiren işleri dolaşıma sokan dağıtım şirketlerinin ekonomik diktasından çekilmelidir. Yeni finans kaynakları ve dağıtım olanakları yaratılmalıdır. ES halen mevcut tüm film festivallerinin ve diğer gösterim merkezlerinin yetersizliğini kabul eder. Bu çalışmaların antropolojik söylemde yaratacağı tartışmaların ve gösterimlerin yapılacağı yeni yerler aramalıdır.”³

Jay Ruby'nin tanımlamış olduğu etnografik film, etnografik belgesel filmin kapısını aralamaktadır. Etnografik belgesel film, belgesel film olma özelliğiyle beraber etnografyadan aldığı çalışma disiplinine özgü yöntem ve tekniklerle konu edindiği kültürü; toplumların yaşam biçimlerini, düşünüş şekillerini; maddi manevi tüm öğelerini aktarır. Bu öğeleri aktaran etnografik belgesel filmin üstlendiği işlev çok önemlidir. Bir topluma, halka, gruba ait olan bir kültürü kaydederek bu öğeler toplamını yarınlara aktarmayı da gerçekleştirmiş olur.

Peter Ian Crawford'a göre ise “Etnografik belgesel antropolojiyle belirli bir bağa sahip olan filmlerdir. Bu filmler genelde belgesel film yapmanın bir parçasıdır. 'Geniş format'taki filmler sinema ve ideal olarak geniş bir izleyici kitlesi için yapılırlar. Bu da hem uzmanlaşmış hem de uzman olmayan kitle demektir. Etnografik belgesel film de bu bağlamda düşünülmelidir.”⁴

Etnografik belgesel filmin kültürü aktaran bir yapısı olduğuna göre kültür kelimesinin kökenine inmek gerekmektedir. Yüzyıllar boyunca düşünürleri, toplum bilimiyle ilgili kuramsal çalışma yapanları taşıdığı geniş anlam dolayısıyla aynı çatıda buluşturamayan bir kavram olan “Kültür”, sözlüklerde ve ansiklopedilerde en çok tanıma sahip sözcükler arasında bulunur. Terim olarak “kültür”, Latince *colere* fiilinden türetilmiştir. *Colere*; işlemek, yetiştirmek, düzenlemek, onarmak, inşa etmek, bakım ve özen göstermek, ekip biçmek, iyileştirmek, eğitmek vb. anlamları birlikte içeren çok zengin bir anlam içeriğine sahiptir. Bu fiil-

³ Ruby, Jay; *Görüntünün Darbesi Manifestolar*, Haz. Uğur Kutay, Şenol Erdoğan, İstanbul, Es Yayınları, 2005, s.79-80.

⁴ Crawford, Peter Ian; “Film as Discourse: The Invention of Anthropological Realities”, *Film as Ethnography*, ed. Peter Ian Crawford, David Turton, Manchester, Manchester University Press, 1992, s.74.

den türetilen *cultura* terimi, ilk kez tarımsal etkinlikleri nitelendirmekte kullanılmıştır. Romalılar *cultura* terimini, doğada kendiliğinden yetişen bitkilerden ayırmak üzere, insan emeği ve eliyle tarlada ekilerek yetiştirilen bitkileri adlandırmakta kullanmışlardır... 'Kültür' teriminin tarıma ilişkin bu kök anlamı, onun bundan sonra göreceğimiz tüm diğer anlam ve kullanımlarına sinmiştir. Terimi, insanın yetiştirilmesi, işlenmesi, eğitilmesi anlamında ilk kez kullananlar da, yine iki Romalı filozof, Cicero ve Horatius olmuşlardır.”⁵

Kültür, maddi ya da maddi olmayan görünümüyle toplumların ürünü olarak hayat bulmaktadır; ancak temel bir tanımını yapmak için 17. yüzyıla kadar beklemek gerekmiştir.

“Latineden gelen kültür terimini günümüzdeki anlamına yakın bir biçimde ilk kez olarak 17. yüzyılda doğal hukuk düşünürü Samuel von Pufendorf kullanmıştır. Ona göre, kültür doğaya karşıt olan ve belli bir toplumsal bağlam içinde ortaya çıkan tüm insan eserleridir. 18. yüzyılın sonlarında ünlü Alman filozofu Kant da kültürü aynı anlamda insanın kendi rasyonel ve mantıklı özünden dolayı özgürce hayata geçirebileceği amaçların, ideallerin tümü olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte, esas Aydınlanma Çağı'nda oluşan kültür kavramının gerçek yaratıcısı ünlü Alman filozofu Herder'dir. Ona göre, kültür bir ulusun, bir halk ya da topluluğun yaşam tarzıdır. Herder'in söz konusu kültür kavrayışı, kültüre tarihsel bir boyut kazandırırken, günümüz kültür görüşüne çıkan yoldaki en önemli kilometre taşı meydana getirir. Nitekim, antropolog E. B. Taylor 1871 yılında kültürü, bilgileri, inançları, sanatı, ahlaki, yasalari, gelenekleri ve toplumun bir üyesi olarak insanın edindiği bütün öteki eğilim ve alışkanlıkları içeren kompleks bütün olarak tamamlamıştır.”⁶

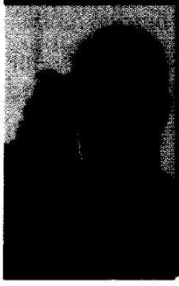
Sınırlarının çizilmesi güç olsa da “İngiliz antropolog Edward Burnett Taylor 1871 yılında *İlkel Kültür (Primitive Culture)* adlı eserinde kültürün tanımını yaparken aynı zamanda, bu ilk tanımlamayla kendinden sonrakilere yol açmakta, diğer taraftan da konu üzerine yapılacak belki yüzlerce tanımlamaya da öncülük etmekteydi. Öyle ki her bir tanımlamanın diğerlerine göre üstünlüğü ve eksikliği vardı. Bu “kültür”ün tanımlanamaz ya da zor tanımlanır olmasından çok, onun kapsamının genişliğinin birer göstergesidir. Kültür, insanın olduğu her yerde, insanla ilgili her şeyde karşımıza çıkan bir öge olarak durmaktadır. Dolayısıyla her geliş-

⁵ Özlem, Doğan; *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi, Bütün Eserlerine Doğru-6*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2000, s.141-142.

⁶ Cevizci, Ahmet; *Felsefe Sözlüğü, gözden geçirilmiş ilaveli 5. basım*, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2002, s.641-642.

me ve insanın her adımı doğrudan kültürün konusu olabilmekte, tanım ve kapsamı da insanlık tarihiyle birlikte her geçen an genişlemekte ve çeşitlenmektedir.”⁷

Bu çeşitlilikte, “insanın eseri” olarak varlık alanı bulan kültürün betimi, etnografik belgesel film ile hem etnografik çalışma hem de sinema sanatının bir eseri olarak hayat bulur. Yönetmenin ve etnografin yoğun ve uzun bir alan çalışması, gözlemi, görüşmeleri, çeşitli teknik ve yöntemlerle ele alınan kültür ve kültürün her tür görünümü kaydedilir. Ele alınan kültür, içinde yaşanılan kültür olabileceği gibi elbette “ötekinin, berikinin, onların, bunların, şunların” kültürü de olmaktadır. Bir grup, topluluk, ya da halkın belirsiz tanımı olan bu tür gruplamalar, gerçekte “biz”e karşılık “öteki” olan diğer tüm kültürler için kullanılmaktadır. Farklı olanın, benzemeyenin, çoğunluğun yanında kendi özgünlüğünü barındıranın da kültürünün betimidir etnografik belgesel film.. “Bizim” olanın yanında “hepimizi” barındıran bir yapısı vardır etnografik belgesel filmin.

Jean Rouch

Oğuz Makal, etnografik sinema dendiğinde ilk akla gelen Jean Rouch'un etnografik sinemanın varlığı ve aradaki ince ayırımına dikkat çeken görüşlerine yer verir: “Robert Flaherty, Dziga Vertov ve Jean Vigo. Rouch, bu üç çabanın etnografik sinemayı var ettiğini düşünür. Ama tekniğin ilerlemesi de bu sinemayı iki yola sokmuştu. İlki Flaherty'nin etkisinde ona karşın 'egzotik'leşen yabancı insanların yabansılığına ve heyecan yaratmaya dayanan, farkında olmadan ırkçılığa kayan bir sinema. İkincisi kamerayı çevresinde geçenleri sadece saptama aracı yapan etnografaların bir tanık gibi kullandığı bir sinema.”⁸

Bugün gelinen noktaya kadar sinema ile etnografyanın buluşması kolay olmamıştı. Bir yandan etnologlar, belgesel filmin olanaklarından faydalanmak isterken diğer yandan bunun nasıl gerçekleştirileceği konusu çözüm beklemekteydi. Mehmet H. Aydın ve Saffet Kayhan, bunun çözümünün uluslararası alanda alınan bir karar olan tüm etnografya müzelerinin etnolojik film arşivi kurma düşüncesinde yattığını belirtir. Ülkemizde son döneme yönelik örnek vermek gerekirse; belgesel filmler incelendiğinde Şehbal Şenyurt'un etnografik belgesel alanına dahil edilebilen belgesel film çalışmalarını yapan yönetmenlerden biri olduğu görülmektedir.

⁷ Ersoy, Tolga ; Menopoz ve Kültür, Ankara, Öteki Yayınevi, 1998, s. 33-34.

⁸ Makal, Oğuz; “Fransız Gerçekçi Okulundan: Jean Rouch”, Belgesel Sinema, Sayı 1, Güz, 2002, s.38.

Kültür yelpazesinde zenginliğin göstergesi olabilen çeşitlilikte “biz”i, “hepimizi” kaydeden ve dünümüze, bugünümüze ve yarınımıza ışık tutan etnografik belgesel filmin varlığı elbette bu alanda eserler veren belgesel film yönetmenleri/çalışanlarına bağlıdır. Bu bağ da toplumun kültür hafızasını oluşumuna destek olacak olan bir yapılanma ile mümkün olacaktır; çünkü belgesel film yapımı hala yeterli denebilecek sistematik ve düzenli maddi destekten yoksundur. “Biz” kültürümüzle varoluruz; kültürümüz varlık sebebimiz, sebeplerimizin bileşkesi ise toplumsalın hafızasıdır; hafıza kayıt altına alınması gereken dün, bugün ve bir bakıma gelecektir. “Hepimiz”in belgeseli olan etnografik belgesel filmin gelecekte varlığını kuvvetlendirmesi ümidiyle...

KAYNAKÇA:

- AYDIN, Mehmet H.- KAYHAN Saffet; “Etnoloji ve Bilimsel Belgeleme”, *Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi*-3, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- CEVİZCİ, Ahmet; *Felsefe Sözlüğü*, 5.Basım, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2002.
- CRAWFORD, Peter Ian; “Film as Discourse: The Invention of Anthropological Realities”, *Film as Ethnography*, ed. Peter Ian Crawford, David Turton, Manchester, Manchester University Press, 1992.
- ERSOY, Tolga; *Menopoz ve Kültür*, Ankara, Öteki Yayınevi, 1998.
- HEIDER, Karl G.İ; *Ethnographic Film*, The United States of America, University of Texas Press, 1976.
- MAKAL, Oğuz; “Fransız Gerçekçi Okulundan: Jean Rouch”, *Belgesel Sinema*, Sayı: 1, Güz, 2002.
- ÖZLEM, Doğan; *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Bütün Eserlerine Doğru-6, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2000.
- RUBY, Jay; *Görüntünün Darbesi Manifestolar*, Haz. Uğur Kutay, Şenol Erdoğan, İstanbul, Es Yayınları, 2005.